УДК 72

З.А. Камалова

ТАТАРСТАНДАГЫ ТӨЗҮ ОБЪЕКТЛАРЫНДА ТАТАР МИЛЛИ СТИЛЕН ҺӘМ КОЛОРИТЫН ТОРГЫЗУ ҺӘМ САКЛАП КАЛУ

В статье рассматриваются способы возрождения и сохранения татарского национального стиля и колорита в архитектуре Татарстана.

Ключевые слова: архитектура, национальный стиль, национальный колорит, Татарстан, Казань.

Заманнан, тормыштан артта калмас өчен һәр халык киләчәккә багышлаган өметләрен, максатларын, үсеш юлларын билгеләргә, аларга гомуми юнәлеш бирергә, булган мөмкинлекләрне исәпкә алырга һәм алга карап хәрәкәт итәргә тиеш.

Шуны яхшы аңлаган чын татар зыялыларының күңел түрендә туган теленең көченә һәм киләчәгенә ышаныч, аны саклау һәм үстерү , алдынгы телләр сафына кертү, татарча укыту һәм югары белем бирү, рухи, матди һәм фәнни эшчәнлек алып бару, татарларның тарихи билгеләнешен дәвам итү теләге беренче урында тора.

Татарстан – илебезнең йөзек кашына тиң республика. Татарлар җир йөзендәге бик күп милләтләрдән үзенчәлеклелеге белән, уникальлеге белән аерылып торалар: милли киемнәр, камиллеккә ирешкән бай тел, кулинария өлкәсе, мәдәният һәм башкалар. Нинди генә юнәлешне анализласак та, татарларның алдынгы позицияләрдә икәнен күрәбез.

Безнең халыкның башкаларныкына охшамаган архитектура традицияләре бар. Ул Идел буе Болгары, Казан ханлыгы һәм Алтын Урда кебек Ислам цивилизациясе яшәгән чорда ук урнашкан. Татар сәнгатенең Болгар һәм Алтын Урда сәнгатьләре белән дәвамчан бәйләнешен татар сәнгатенә нигез салучы Вәлиев Фуад Хәсән улы язган китаплар дәлилли.

Татар халкының йорты элек-электән үк аерылып торган. Челтәрләр, зәвык белән эшләнгән тәрәзә йөзлекләрен, кәрнизләрен, капкаларны, йортларны зәңгәр, яшел һәм башка төскә буялган бизәкләр аеруча ямьләп тора. Йортларны кош сурәтләре белән матурлау да татар архитектурасында гадәткә кергән. Агачны бизәкләп эшләү – татар халык иҗатының традицион һәм аеруча үзенчәлекле өлкәсе. Бик күп гасырлар буена агач өй төзү, җиһаз, савыт-саба, кирәк-ярак ясау өчен җирле чималдан файдаланганнар. Бизәкләү өчен төрле мотивлар кулланылган. Төсләр сайлауга да зур игътибар биргәннәр. Татар халкының яраткан төсләре – яшел, зәңгәр, кызыл төсләр. Заманча төзү материаллары арасында хәзер төсле материаллар бик зур урын алып торалар. Татарстан-

дагы җирле чималлардан табигый минераль пигментлар җитештереп була (акбур, чәртәп, тимер суригы, глауконитлы ком, охра һ.б.). Шулай ук төзү өлкәсендә органик пигментлар да (сары пигмент, алсу пигмент, кызыл пигмент, зәңгәрсу пигмент, ясалма сандал һ.б.) киң кулланыла. Хәзер инде төсле цемент, төсле бетон җитештерү ысуллары да бар. Әмма без, кызганычка каршы, һаман төзсез, соры бетоннан йортлар төзүне дәвам итәбез. Шулай ук бүгенге көндә заманча төзү материаллары бик зур урын алып торалар, алар арасында бизәкле калын пыяла аеруча киң кулланыла, аңа татар бизәкләре төшереп куллану мөмкинлеге дә бар. Төзелешләрдә арматуралы бизәкле пыяла, стемалит (эчке яклары керамик эмальга буялган, термоэшкәртелгән яссы пыяла) файдаланалар. Хәзер 27 төрле төстәге стемалит чыгарыла, ул биналарның диварларын тышлау өчен кулланыла. Шулай ук заманча төзү материлларыннан фибробетон, пыялафибробетон зур кызыксыну тудыралар. Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы министрлыгы урнашкан бинаның фасады заманча материал – пыялафибробетон белән бизәлгән. Бу эшләнмәләрнең сыйфаты һәм ныклыгы югары булу белән бергә, материалның азрак тотылуы, зәвыклы эшләнеше дә зур әһәмияткә ия, алар төзелеш чыгымнарын да киметә. Заманча материалларны төзү объектларында куллану милли татар стилендә төрле төстәге яңа биналар төзү мөмкинлекләрен ача.

Заманча төзү материалларын җитештерү, куллануга кертү белән беррәттән, аларны биналарның тышкы кыяфәтләрен зәвыклы итеп, татар милли орнаментлары белән бизәп эшли белү дә зур әһәмияткә ия. Күңелсез, соры бетон төсендәге элегрәк төзелгән йортларны милли стильгә якынлаштырып тышлау да сизелерлек нәтиҗә бирер иде.

Кызганычка каршы, кешеләр тарихны, милли традицияләрне, борынгыдан формалашып килгән, башка халыкларга охшамаган архитектураны саклап калуны үзләренең бурычларны итеп куймасалар, киләчәктә татар биналарына хас үзенчәлекләр югалырга мөмкин. Бүгенге көндә татар архитектура элементлары авылларыбызда гына кала бирә. Тарихыбызга кагылышлы бер генә бизәкне дә без югалтырга тиеш түгел. Алар безнең әбибабайларыбыздан мирас итеп калдырылган байлык бит. Әлбәттә, архитектура төрле социаль шартлар, яңа материаллар барлыкка килү, технологик процесслар үзгәрү нәтиҗәсендә яңарыш кичерә. Заман таләпләреннән чыгып, Татарстан Республикасында соңгы елларда төзелгән биналарның бизәлеше архитекторларыбызның кызыклы һәм гадәти булмаган фантазияләре белән баетыла. Шуңа күрә дә, элек эшләнгән биналарның тышкы күренешен кабатламыйча, гореф-гадәтләребез чагылышына, татар милләтенә, үзебезнең халыкка гына хас булган бизәкләрне заманча архитектурада куллану төп максат булырга тиеш.

Борынгы заманнардан ук орнамент тышкы күренешне иҗади матурлау ысулының төп чарасы

булган. Бу шулай ук архитектура корылмаларының тышкы күренешен матурлауга да кагыла. Татар орнаментының стилена Алтын Урда чорында ук нигез салынган. Аның үзенә генә хас сыйфатлары һәм бизәкләренең мотивлары элеккегечә сакланып калуын без хәзерге заманда да күзәтә алабыз. Әнә шулар үрнәгендә без татар гореф-гадәтләренең халык күңеленә тирән үтеп керүенә, мәдәни рухыбызның көченә инана алабыз.

Хәзерге заман татар архитектурасында гореф-гадәтләрне саклап калу һәм әлеге юнәлешне үстерү проблемасы аеруча кискен тора. Әмма аны тирәнтен ачык күзалламый торып, әлеге юнәлешнең үсешенә ирешү мөмкин түгел. Стиль һәм форма барлыкка килүнең гомуми кануннарын, шулай ук элеккеге заманда татар биналарының тышкы күренешен матурлаганда кулланылган архитектур чараларны белмичә, милләтнең мәдәни байлыгы турында ялгыш күзаллау барлыкка килергә мөмкин. Орнамент архитектурада милли үзенчәлек бирүнең иң төп чараларының берсе, мәдәни гореф-гадәтнең үзенә генә хас бренды булып санала.

Хәзерге вакытта Респуликабызда төзелеш сәнәгате киңәйгәннән-киңәя бара, бер сүз белән әйткәндә, төзелеш – заманчалаша. Шәһәрләребез һәм авылларыбыз архитектурасы төрле ил стильләре чагылышларын алалар.

Үзебезнең татар халык стилен дә онытырга ярамый, корылмаларны һәм биналарны татар орнаментлары белән ешрак бизәргә кирәк.

90 нчы елларда Республикада яңарыш башлангыч, татарча укыту, шул исәптән татар телендә һөнәри белем бирү теләге белән Казан төзелеш инженерлары институтында (хәзер Казан дәүләт архитектура-төзелеш университеты) ике татар төркеме оештырылды. Максат итеп Татарстанның ике дәүләт телендә дә эш алып барырлык белгечләр әзерләү куелды.

Менә 26 ел дәвамында Казан дәүләт архитектура-төзелеш университеты (КДАТУ) татар телендә югары белем бирү һәм төзү материаллары фәнен укыту нәтиҗәсендә татарларның төзү өлкәсендәге тарихын өйрәнгән, ике телне дә яхшы үзләштергән белгечләр әзерләнде.

Республикабызның, халкыбызның, милли татар стилебезнең киләчәге – татар мохитендә милли тәрбия алып, татарча укып үскән студентларыбыз кулында. Аларга бу юнәлештә эшләргә ярдәм итсәк, идеяләрен, уйфикерләрен, планнарын гамәлгә ашырырга мөмкинлек тудырсак, бу мәсьәлә, һичшиксез, чишелү юлын табачак.

КДАТУның төзелеш кафедрасында татар төркеме студентлары белән күп еллар дәвамында үткәрелгән фәнни-эзләнү эшләре нәтиҗәсендә түбәндәге тәкъдимнәр барлыкка килде. Аларның һәрберсе уникаль, кызыклы һәм игътибарга лаек. Алар Республикабызның башкаласы Казан урамнарыннан башлап, авыл урамнарында, өй интерьерында халкыбызның милли мохитен булдыру, күтәрү, саклауга юнәлтелгән. Төрле юнәлешләрдәге

идеяләрне анализлап тупласак, татар милли стилен саклап калу мәсьәләсенең системалы чишелешен күрәбез. Әлеге бурычны динамик рәвештә, тиз арада башкарып чыгу мөмкинлекләрен ачыклау белән беррәттән, берничә еллык зур проектлар да карала. Аларны сезгә дә тәкъдим итәбез.

Татар стилен куллануның иң җиңел юлы булып биналарның тышкы якларына һәм декор элементларына татар орнаменты мотивларын кертү санала (төсле кушымтадагы рәсемнәрне карагыз).

Татарча орнамент бинаны тагын да матуррак итеп күрсәтә. Әлеге ысулның уңай ягы – аз чыгымнар белән тиз арада тиешле нәтиҗәгә ирешү. Элегрәк төзелгән бина фасадларын да бизәсәк, шәһәр урамнарында халкыбызның милли рухы чагылачак.

Бу эшләрне шәһәр үзәгендә һәм заманча төзелгән биналарда башкарып була, бу безгә зур мөмкинлекләр тудыра (төсле кушымтадагы рәсемнәрне карагыз).

Биналарга орнаментларны, бизәкләү элементларын заманча төс үзгәртүче, караңгыда яна торган материаллар кулланып пыялага ябыштыру, тентлар тарттыру, кичен яктырту ысуллары белән урнаштырып була.

Кайбер биналарны нәкъ менә шундый орнаментларга урын калдырып эшләнгән диярсең. Заманча бизәкләп җибәрсәң, алар күпкә ямьлеләнә. Күңелсез, биналарны бозып торучы реклама эленмәләрен дә милли орнаментларга алыштыру урынлы булачак.

Бөтен дөньяга танылган биналар үзләренең архитектур чишелешләре белән генә түгел, ә искиткеч матур милли орнаментлары белән дә бөтен кешене таң калдырыр иде. Татар мохитен тудыруда бу иң нәтиҗәле юл дияргә була.

Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов теләктәшлеге белән башланып киткән эш – Иске Татар бистәсен торгызу да уңышлы бара, инде Яңа татар бистәсе яңарыш юлына аяк басты. Казанда 2013 елда узган студентларның халыкара җәйге Универсиадасына әзерлек кысаларында, Каюм Насыйри урамындагы дистәгә якын тарихи йорт элеккеге рәвешендә яңартылды.

Бистәнең тәүге кварталын төзекләндергәндә, бер кунакханә һәм бер ресторан урын алган иде. Хәзер Каюм Насыйри урамында гына да туристлар өчен алты бина барлыкка килде.

Ләкин, кызганычка каршы, башкарылган эшләр көтелгән нәтиҗәгә китермәде: биналарның экстерьеры элекке тарихи рәвешен югалткан, аларда татар милли стилен чагылдыручы орнаментлар һәм бизәкләр юк диярлек. Әлеге эшләрне башкаруның максаты, иске татар бистәсен күтәрүдән тыш, халкыбызның милли стилен формалаштыру һәм булганын саклап калудан гыйбарәт.

Заманча реставрация бик күп детальләрне юкка чыгарган. Татар бистәсе төсләргә бай мохит булган. Ул XIX гасыр ахырында аеруча матур балкыган, чөнки йортларның алгы якларын тыгыз, якын итеп салу таләп ителгән вакытларда төс милли үзенчәлекне күрсәтә алырдай бердәнбер

чара булып саналган. Таш мәчетләрдә буяу фасадның пластик элементлары белән берлек хасил итеп, декоратив детальләрне ассызыклаган. Агач төзелеш сәнгатендә исә фасадларны Урта Азия традицияләренә якын рухта буяу киң тарала, бу очракта төс форманы ассызыкламый, киресенчә, аны җимерә яки ваклый. Тикшеренүләр күрсәткәнчә, биналарның диварларын, аларда агач тышламасы яки штукатуркасы булу-булмауга карамастан, буяганнар.

Бу заманга килеп җиткән барлык өйләрдә дә, аларның гомуми халәте әлегә түзәрлек булуга карамастан, күп нәрсә җитешми: витражлар, төтен юлларының чүкеп ясалган өске каплавычлары, яңгыр суы торбалары юк. Шунлыктан бүгенге бистә элекке кебек түгел, үз йөзен ярым-йорты гына саклаган хәлдә.

Шушы күренешләрдән нәтиҗә ясап, түбәндәгеләрне тәкъдим итәргә була: күтәрелгән биналарның фасадларын татар милли стилендә бизәү, әлеге тарихи урамга уникаль биналар өстәп, аларны халкыбыз стиленә генә хас элементлар белән бизәп, бу урамда татар милли мохитен тудыру. КДАТУда татар төркемендә укып чыккан белгечләрне эшкә, ә татар төркемендә төрле курсларда укыган студентларны төзү объектларына практика үтүгә җәлеп итү Татар бистәсен торгызуда, һичшиксез, шактый зур нәтиҗәләр бирер иде.

Яңа Татар бистәсендә милли орнаментлар белән бизәлгән уникаль биналар төзү мөмкинлеге бар. Әлбәттә, аларны күп кеше, күпчелек туристлар йөргән җирләргә урнаштыру мәслихәт.

Конгресс үзәге – Бөтендөнья татар конгрессы үтә торган бина. Ул 1500 кеше сыярлык ике залдан гыйбарәт булып, бу заллар арасындагы дивар ачылып, 3000 мең кеше сыярлык зур бер зал хасил була ала. Аның проекты да эшләнде (төсле кушымтадагы рәсемнәрне карагыз).

Әлеге бина бөтендөнья татарларын җыеп, кунакларны кабул итеп, кирәкле дәрәҗәдә яшәү шартлары тудырып, берләштереп, конгресс уздыру, халкыбызның каршында торган төп мәсьәләләрне хәл итү үзәге булачак.

Конгресс үзәгенең төп үзенчәлеген фасадында башкарылган челтәрле татар милли бизәге һәм бинаның отышлы урнашуы тәшкил итә. Килгән кунаклар Казансу елгасы буйлап теплоходта республиканың тарихи урыннарына сәфәр кыла алалар.

Алдагыларга өстәп, шуны әйтергә була, бина яки корылманы татар стилендә төзергә теләсәк, ул татар халкының нинди дә булса бер милли үзенчәлеген чагылдырырга тиеш. Кем белә, бәлки киләчәктә самавыр, чәйнек, тәлинкә формасында да корылмалар һәм биналар барлыкка килер.

Татар халкы чәй эчү гадәтенә дә аерым игътибар бирә. Шуңа күрә, уникаль төзелешләр рәтенә чәйнек, самовар һәм чынаяк формасында башкарылган биналарны кертергә була.

Әлеге чәйханәгә кереп сәфәргә чыккан милләттәшләребез гореф-гадәтләрен искә алып, күңелләрен юатып чәй эчеп чыга алачак.

Касә формасында төзелгән ресторан – Яңа гына никахлашып чыккан парларга туй мәҗлесен татар милли стилендә, гореф-гадәтләрне саклап үткәрү өчен менә дигән бина! Яңа тормышка аяк баскан парларның күңелләренә, кайнар татар чәе сыман, гомер буена җитәрлек җылылык бирер иде ул.

Шулай ук Яңа татар бистәсендә милли стильдә театр бинасы төзү бик отышлы булыр иде. Аның проекты да әзер инде. Белгәнебезчә, татарлар өчен театр милли сәнгатне саклап торучы объетларның берсе булып санала. Һәр милләтнең театры ул милләткә кагылган гореф-гадәтләрне, традицияләрне чагылдырырга тиеш. Һәм бу максатка ирешүдә театрда уйнаган артистларның, куелган спектакльләрнең генә түгел, аның архитектур үзенчәлекләре дә, тышкы фасад күренеше дә зур роль уйный.

Тырпаеп торган багана башларын, стенадагы буш урыннарны бөтен татарларга да таныш булган татар халык әкиятләре геройлары образлары, скульптуралары белән бизәү фасад күренешен баетып җибәрер иде. Яңа бина шундый вак элементларга да игътибар ителеп ясалырга, һәрбер «почмагы» белән милли татар стилен күрсәтеп торырга тиеш.

Төзү урынына килгәндә театр бинасын Яңа Татар бистәсендә урнаштырсаң кулаерак булыр кебек. Театрга керер алдыннан яки аннан чыккач та тамашачылар татар сәнгатенең спектакль белән генә тамамланмавын, ә урамнарның да, йорт-ишек алларының да татар стилендә эшләнүен күрергә тиеш. Фасадта заманча материаллардан күптөрле тәрәзәләр, витраж урыннары куллану тәнәфес вакытларында бина эченнән Татар бистәсен күзәтергә мөмкинлек бирер иде.

Ике яклап кулланылган витраж урыннарында түбә дә үтә күренмәле итеп эшләнергә мөмкин. Моның өчен калын һәм чыныктырылган яисә бизәкле калын пыяла яки үтә күренмәле материаллар кулланырга мөмкин.

Алда күрсәтелгән биналарда татар халкының тарихи хәтере чагылыш ала. Аларны Татар бистәсендә төзү бик отышлы булачак.

Йомгаклау

Татарстан милли стильне характерлаучы үрнәк объектларны туплаган мәйдан булырга тиеш. Еракларда сагынып кайткан милләттәшләребезнең күңелләрен сыендырырлык милли мохит тудыру мөһим бурычыбыз. Моңа, беренче чиратта, архитектур корылмаларны татар стилен саклап төзү ярдәмендә ирешергә мөмкин.

Киләчәктә дә үзебезнең милли юнәлешләребезне сакларга телибез икән, туристларны җәлеп итеп торасыбыз килә икән, нәкъ менә элеге проблеманы хәл итү – республикабыз төзүчеләре һәм архитекторларының игътибар үзәгендә булырга тиеш! Алдынгы Көнбатыш илләр тәҗрибәсен куллану белән беррәттән, гореф-гадәтләрне, бары татарларга гына хас стильне саклау да мәслихәт, чөнки «тарихы булмаган халыкның – киләчәге дә булмый» диләр бит.

Татар милли архитектурасын үстерү урамнарыбызда безнең халкыбызга гына хас, үзенчәлекле милли мохит тудырырга ярдәм итәчәк: бөтен дөньяга танылган биналар төзелеп, аларның фасадлары татар сәнгате рухында бизәлсә, милләтебезнең дәрәҗәсе күтәреләчәк, Татарстаныбыз туристлар җәлеп итеп торучы үзәккә әверелер иде. Бөтен милләттәшләребез дә республикабызның динамик үсешен күреп, көчәюен, танылуын, күтәрелүен күзәтеп куаныр иде. Әлбәттә, болар әлегә хыялда гына. Шулай да бу мәсьәлә яшь буынның игътибар үзәгендә тору күңелгә юаныч кертә. Бүген аларга эшләү мөмкинлеге тудыру зарур.

Әдәбият

Бикбов А.Р., Файрушин Р.Р, Камалова З.А. Нанотехнологияне пыяла корылмаларында куллану // Татар телендә югары техник белем бирүне оештыру тәҗрибәсе (1991–2016 елларда). Казан: КДАТУ, 2017. Б. 161–164.

Бусыгин Е.П., Зорин Н.В., Токсубаева Л.С. Декоративное оформление сельского жилища в казанском Поволжье. Казань: Татар. кн. изд-во, 1986. 127 с.

Валеев Ф.Х. Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Татар. кн. изд-во, 1984. 188 с.

Валеев Ф.Х. Орнамент казанских татар. Казань: Татар. кн. изд-во, 1969. 203 с.

Валеев Ф.Х., Валеева-Сулейманова Г.Ф. Древнее искусство Татарстана. Казань: Татар. кн. изд-во, 2002. 104 с.

Дьячков И.В., Арютина В.П., Камалова З.А. Физико-химические и технологические аспекты получения железооксидных пигментов различных цветов из местного сырья // Вестник Волжского регионального отделения Российской академии архитектуры и строительных наук. Н. Новгород, 2000. № 4. С. 7–100.

Дьячков И.В, Камалова З.А. Железоокисные пигменты Республики Татарстан // Разведка и охрана недр. 1996. № 2.

Камалова З.А. Югары уку йортларында татар телендә укыту – телне саклап калуның төп шарты һәм мөмкинлеге // Татар телендә югары техник белем бирүне оештыру тәҗрибәсе (1991–2016 елларда). Казан: КДАТУ, 2017. Б. 69–74.

Камалова З.А., Бикбов А.Р. Казан үзәге биналарын милли орнаментлар белән бизәп, татар мохитен тудыру (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 391.

Камалова З.А., Вәлиев А.И., Гыйльманов Б.Р. Бизәкләрдә халкым киләчәге (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 391.

Камалова З.А., Гатауллина И.И. Эволюция роста татарской архитектуры и производства строительных материалов (тезисы) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 9.

Камалова З.А., Гатауллина И.И. Борынгы бизәкләрне хәзерге заман орнаментлары белән берләштерү (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 390.

Камалова З.А., Рәхимов Р.З., Шакирҗанов Р.Ә. Төзү материаллары: Югары уку йортлары өчен дәреслек. Казан: Новое знание, 2012. 312 б.

Минхаҗев А.И., Минхаҗев И.М., Камалова З.А. Композицион портландцемент // Татар телендә югары техник белем бирүне оештыру тәҗрибәсе (1991–2016 елларда). Казан: КДАТУ, 2017. Б. 168–174.

Халит Н.Х., Альменова-Халит Н.Н. Стили и формы средневековой архитектуры Казани: историко-архитектурное исследование. Казань: Татар. кн. изд-во, 2013. 351 с.

Халит Н.Х., Альменова-Халит Н.Н. Стили и формы татарской архитектуры Казани середины второй трети XVIII – начала XX в.: историко-архитектурное исследование. Казань: Татар. кн. изд-во, 2014. 391 с.

Камалова Заһирә Абдулла кызы,
техник фәннәр кандидаты, Казан дәүләт архитектура-төзелеш университеты доценты